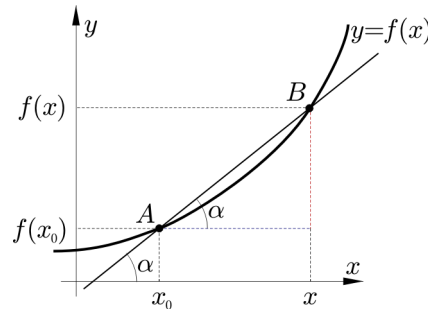

Derivace funkce

Dříve než přistoupíme k vlastní definici pojmu derivace, podívejme se na obrázek 1. Na křivce $y = f(x)$ je pevně zvolený bod $A[x_0, f(x_0)]$. „Kousek“ od něj si zvolme bod $B[x, f(x)]$. Sečna AB vyjádřená ve směrnicovém tvaru jako přímka $y = k_s x + q$ má směrnici $k_s = \operatorname{tg} \alpha = \frac{f(x) - f(x_0)}{x - x_0}$. Limitním přechodem (tj. bod B volíme nekonečně blízko bodu A) se sečna změní v tečnu, pro niž je směrnice $k_t = \lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f(x) - f(x_0)}{x - x_0}$.

Obrázek 1: Grafické znázornění derivace

1. Definice Nechť f je funkce a $x_0 \in \mathbb{R}$. Existuje-li vlastní limita

$$\lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f(x) - f(x_0)}{x - x_0},$$

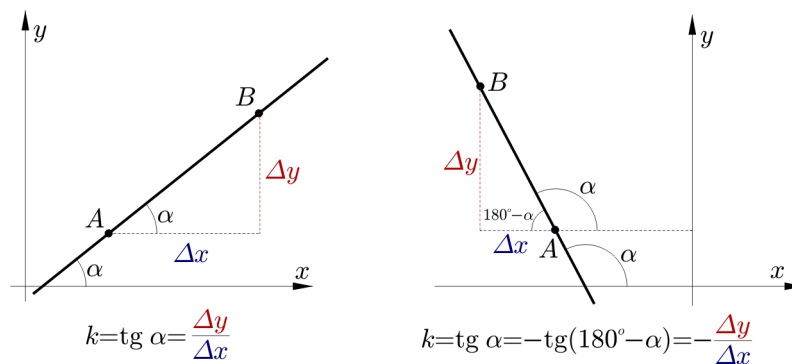
nazýváme tuto limitu **derivací funkce v bodě** x_0 a značíme ji $f'(x_0)$.

V ostatních případech, tj. limita je rovna $\pm\infty$, nebo neexistuje, řekneme, že funkce f derivaci v bodě x_0 nemá.

2. Z matematického hlediska pod pojmem derivace funkce v bodě tedy vidíme směrnici tečny ke grafu funkce $f(x)$.

Z fyzikálního hlediska jde o změnu sledované veličiny nejčastěji v čase. Proto se ve fyzice k označení derivace podle času t používá značení $\dot{f}(t)$.

3. Poznámka Směrnice přímky $y = kx + q$ (tj. číslo k) je definována jako tangenta úhlu α , který tato přímka svírá s kladným směrem osy x . Hodnotu měřenou proti směru otáčení hodinových ručiček považujeme za kladnou, hodnotu měřenou po směru otáčení hodinových ručiček považujeme za zápornou. Tak například hodnoty 210° a -150° udávají směr stejné přímky. Podívejte se na příklady na Obrázku 2.

Obrázek 2: Směrnice přímky

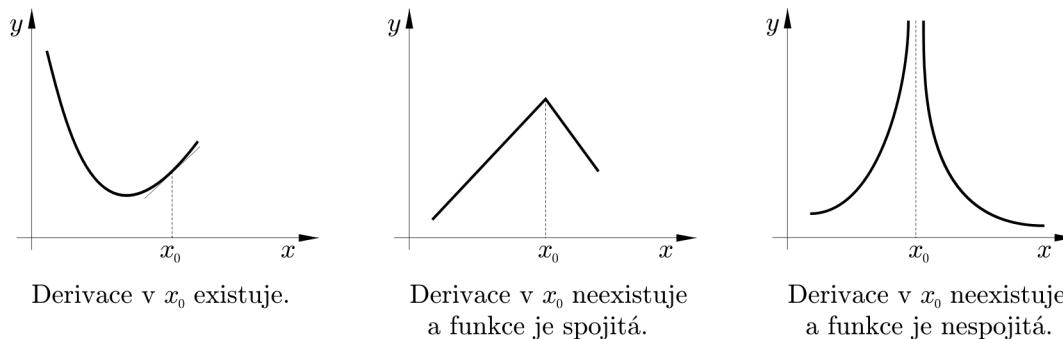
4. Podobně, jako tomu bylo u limit, definujeme derivaci v bodě zprava a zleva. Označujeme je $f'(x_0^+)$ a $f'(x_0^-)$

5. Definice Necht $f(x)$ je funkce a $M \subseteq D(f)$ množina bodů x_0 , v nichž má $f(x)$ derivaci. Pak funkce, která každému x_0 přiřadí hodnotu derivace v bodě x_0 se nazývá **derivací funkce** $f(x)$ a značí se $f'(x)$.

6. Věta Funkce $f(x)$ má v bodě $x_0 \in D(f)$ derivaci $f'(x_0)$ právě když má derivaci zprava i zleva a platí $f'(x_0^+) = f'(x_0^-)$.

7. Věta Má-li funkce $f(x)$ v bodě x_0 **derivaci**, pak je v x_0 **spojitá**.

Jasnou představu o důležitosti této věty si uděláme z obrázku 3.

Obrázek 3: Existence derivace ve vztahu ke spojitosti

8. Věta Základní vzorce pro derivování

1. $(c)' = 0, \quad c \in \mathbb{R};$
2. $(x^n)' = n \cdot x^{n-1}, \quad a \in \mathbb{R}, x > 0;$
3. $(a^x)' = a^x \cdot \ln a, \quad a > 0, x \in \mathbb{R};$
4. $(e^x)' = e^x;$
5. $(\ln x)' = \frac{1}{x}, \quad x > 0;$
6. $(\log_a x)' = \frac{1}{x \cdot \ln a}, \quad x > 0, a > 0, a \neq 1;$
7. $(\sin x)' = \cos x, \quad x \in \mathbb{R};$
8. $(\cos x)' = -\sin x, \quad x \in \mathbb{R};$
9. $(\operatorname{tg} x)' = \left(\frac{\sin x}{\cos x}\right)' = \frac{1}{\cos^2 x}, \quad x \neq \frac{\pi}{2} + k\pi;$
10. $(\operatorname{cotg} x)' = -\frac{1}{\sin^2 x}, \quad x \neq 0 + k\pi;$
11. $(\arcsin x)' = \frac{1}{\sqrt{1-x^2}}, \quad x \in (-1, 1);$
12. $(\arccos x)' = -\frac{1}{\sqrt{1-x^2}}, \quad x \in (-1, 1);$
13. $(\operatorname{arctg} x)' = \frac{1}{1+x^2}, \quad x \in \mathbb{R};$
14. $(\operatorname{arccotg} x)' = -\frac{1}{1+x^2}, \quad x \in \mathbb{R}.$

Málokdy se stane, že derivujeme přímo základní funkci. Většinou potřebujeme zderivovat součin nebo

podíl dvou funkcí, nejčastěji však složenou funkcí. Uvedme základní pravidla pro derivování.

9. Věta Základní pravidla pro derivování

1. $(c \cdot f(x))' = c \cdot f'(x)$, $c \in \mathbb{R}$;
2. $(f(x) \pm g(x))' = f'(x) \pm g'(x)$;
3. $(f(x) \cdot g(x))' = f'(x) \cdot g(x) + f(x) \cdot g'(x)$, **(derivace součinu)**;
4. $\left(\frac{f(x)}{g(x)}\right)' = \frac{f'(x) \cdot g(x) - f(x) \cdot g'(x)}{(g(x))^2}$, **(derivace podílu)**;
5. $(f[\varphi(x)])' = f'[\varphi(x)] \cdot \varphi'(x)$, **(derivace složené funkce)**;
6. $(f(x)^{g(x)})' = (e^{g(x) \cdot \ln f(x)})'$.

10. Poznámka Platí: $\sin^2 x = (\sin x)^2$; $\cos x^2 = \cos(x^2)$; $\sqrt{x} = x^{\frac{1}{2}}$; $\frac{1}{x} = x^{-1}$.

11. Definice Provedeme-li n -krát derivaci funkce $f(x)$ (tedy pokaždé znovu zderivujeme získanou derivaci), dostaneme **derivaci n -tého řádu**.

Označení: $f^{(n)}$; derivace nižších řádů značíme $f'(x)$, $f''(x)$, $f'''(x)$.

12. Celou dobu máme na paměti, derivace v bodě se týká směrnice tečny ke grafu funkce v tomto bodě. Uvedme tedy jeden z možných způsobů vyjádření tečny a normály ke grafu funkce $f(x)$.

13. Poznámka Rovnice tečny ke grafu funkce $y = f(x)$ v bodě $T[x_0, y_0]$:

$$t: y - y_0 = f'(x_0)(x - x_0).$$

Rovnice normály ke grafu funkce $y = f(x)$ v bodě $T[x_0, y_0]$:

$$n: y - y_0 = -\frac{1}{f'(x_0)}(x - x_0).$$